

Ukážka z knihy *Ako spočítať svet*

Autor: Tim Harford

Preložil: Filip Pacalaj

Kapitola *Ako klamať štatistikami*

Počuli ste, že bábätká nosí bocian?

Je to pravda.

Štatistiky nám to potvrdia.

Porovnajte si rozšírenie bocianov vo svete a potom si pozrite čísla o pôrodnosti. V európskych krajinách platí priama úmera – viac bocianov, viac bábätiek; menej bocianov, menej bábätiek.

Tento vzorec je dostatočne spoľahlivý na to, aby prešiel tradičným sitom pre publikovanie vo vedeckom časopise. Skutočne sa už stalo, že vyšiel vedecký článok s názvom „Bociany nosia deti ($p = 0,008$)“. Nemusíme byť príliš technicky nadaní, aby nám všetky tieto nuly jasne hovorili, že nejde o náhodu.

Možno ste už uhádli, v čom je trik. Veľké európske krajiny ako Nemecko, Poľsko a Turecko sú domovom mnohých bocianov a rodí sa tu mnoho detí. Malé krajiny ako Albánsko a Dánsko majú málo detí aj bocianov. V údajoch síce badať jasnú súvislosť, táto súvislosť však neznamená, že výskyt bocianov je príčinou pribúdania detí.

Mohlo by sa zdať, že štatistikami sa dá „dokázať“ čokoľvek – ešte aj to, že bociany nosia deti.

Tento dojem by ste určite mali pri čítaní knihy *Ako klamať štatistikami* (*How to Lie with Statistics*). Táto umne cynická knižočka, ktorú v roku 1954 napísal pomerne neznámy americký novinár na voľnej nohe menom Darrell Huff, mala okamžite nadšenú recenziu v *New York Times* a s miliónom predaných výtlačkov sa stala azda najpopulárnejšou knihou o štatistikách všetkých čias.

Knihy si popularitu a obdiv zaslúži. Je to skvost štatistickej komunikácie. Z Darrella Huffa sa vďaka nej stala legenda medzi štatistikmi. Ben Goldacre, epidemiológ a autor bestselleru s názvom *Zlá veda* (*Bad Science*), obdivne spomína „toho Huffa“, ktorý napísal „trhák“. Americký spisovateľ Charles Wheelan uvádza svoju knihu *Holá štatistika* (*Naked Statistics*) ako „poctu“ Huffovej „klasike“. Rešpektovaný časopis *Statistics Science* zorganizoval spomienkové stretnutie k päťdesiatročnici od vydania Huffovej knihy.

Cítil som to rovnako. Ako tínedžer som jeho knihu čítal s nadšením. Jasne a ostro písaný text sprevádzaný hravými karikatúrami mi dával možnosť nahliadnuť za oponu štatistickej manipulácie a vysvetľovaním rôznych podvodov budoval moju imunitu voči podobným lžiam.

Huff nešetrí príkladmi. Začína úvahou o platových pomeroch absolventov Yale. Podľa prieskumu z roku 1950 mal ročník 1924 priemerný ročný príjem na úrovni dnešných 500 000 dolárov. Nie je to nepredstaviteľná suma – koniec koncov je to Yale. No pol milióna dolárov ročne je naozaj veľa peňazí. Je to reálny priemer?

Vôbec. Huff vysvetľuje, že toto „neuveriteľne priaznivé“ číslo vychádza z údajov, ktoré nahlasovali sami absolventi, z čoho môžeme očakávať, že títo márnomyseľní boháči budú svoj príjem skôr nadhodnocovať. Prieskum navyše zachytil iba tých, ktorí sa obťažovali odpovedať – a iba tých, ktorých univerzita dokázala kontaktovať. A ktorí sú ľahko dohľadateľní? Bohatí a slávni. „Kde sú všetky tie zatúlané ovečky z grúňov Yale s poznámkou adresa neznáma?“ pýta sa Huff. Yale si starostlivo odsleduje milionárov spomedzi svojich absolventov, ale ich nenápadnejší kolegovia ľahko prepadnú okami týchto sieťí. To všetko prispieva k premršteným výsledkom prieskumu.

Huff svižne prechádza širokou škálou štatistických zločinov, od reklám na zubné pasty založených na výskume, ktorý vyberal hrozienu z koláča, až po mapy meniace svoj význam podľa toho, ako ich vyfarbujete. Uzatvára slovami: „Podvodníci už tieto triky poznajú; čestní ľudia sa ich musia naučiť v sebaobrane.“

Darrell Huff napísal svoju knihu v roku 1954. V tom istom roku sa udiala ďalšia významná vec: dvaja britskí vedci, Richard Doll a Austin Bradford Hill, prišli s prvou presvedčivou štúdiou, ktorá dokazovala, že fajčenie spôsobuje rakovinu pľúc.

Doll s Hillom by to nedokázali, nebyť štatistik. Výskyt rakoviny pľúc vo Veľkej Británii vzrástol v priebehu piatich rokov šesťnásobne; do roku 1950 zaujala Británia v týchto číslach nelichotivé svetové prvenstvo, pričom úmrtia na rakovinu pľúc prvýkrát prevýšili počty úmrtí na tuberkulózu. Už tieto zistenia si vyžadovali štatistickú perspektívu. Keby bol dáta zberal každý doktor sám za seba, vyšiel by z toho azda len úsmevný obrázok.

No dokázať, že za to treba viniť práve cigarety, je bez štatistiky nemožné. Veľa ľudí si totiž myslelo, že za nárastom výskytu rakoviny pľúc je rozmach automobilizmu. Dokonale to sedelo. V prvej polovici dvadsiateho storočia sa automobil s výfukovými plynmi a čudnými dechtovými výparmi na nových asfaltových cestách stal bežnou súčasťou života. Zároveň s tým pribúdali prípady rakoviny pľúc. Dokázanie pravdy – teda toho, že za rakovinu môžu práve cigarety, a nie autá – si vyžadovalo viac než len letný pohľad. Potrebné bolo vedecké počítanie a starostlivé porovnávanie. Inými slovami, potrebná bola štatistika.

Na cigaretovú hypotézu sa mnohí pozerali skepticky, hoci nebola úplne nová. Napríklad veľké výskumné úsilie na dokázanie škodlivosti cigariet vynaložilo nacistické Nemecko; Adolf Hitler fajčením opovrhoval. Führer sa nepochybne potešil, keď mu nemeckí doktori priniesli dôkazy o tom, že cigarety spôsobujú rakovinu. Z pochopiteľných dôvodov však „nenávisť Nemcov“ nebola v Británii tým pravým argumentom proti tabaku.

Doll a Hill sa teda rozhodli spustiť vlastné štatistické pátranie. Richard Doll bol pohľadný, mierny a neskonale jemnocitný mladík. Z druhej svetovej vojny sa vrátil domov s hlavou plnou nápadov, akú revolúciu by mohla štatistika vyvolať v medicíne. Jeho mentor Austin Bradford Hill slúžil v prvej svetovej vojne ako pilot a neskôr nechýbalo veľa, a bol by zomrel na tuberkulózu. Hill bol charizmatiký ostrovtipný muž s povestou najprecíznejšieho medicínskeho štatistika dvadsiateho storočia. Ich spolupráca ako dátových detektívov mala viesť k záchrane ľudských životov.

Dvojica spustila štúdiu o fajčení a rakovine na samom začiatku roku 1948. Zamerali sa na dvadsať nemocníc v severozápadnom Londýne, ktoré mal na starosti Richard Doll. Zakaždým, keď nemocnica prijala pacienta s rakovinou, sestrička k nemu – náhodne – priradila iného pacienta rovnakého pohlavia a veku. Pacienta s rakovinou aj pacienta bez rakoviny sa potom detailne pýtali na pomery, v akých žijú, ich životný štýl, stravu a fajčiarsku históriu. Dotazníky postupne, týždeň po týždni, mesiac po mesiaci, pribúdali.

Doll prestal fajčiť v októbri 1949, čiže menej než dva roky po spustení štúdie. Mal tridsaťsedem a fajčil od ranej dospelosti. Spolu s Hillom totiž zistili, že tuhý fajčiar nemá dvojnásobné riziko, že dostane rakovinu pľúc; ani trojnásobné, dokonca ani štvornásobné. Mal šesťnásťnásobne vyššie riziko, že skončí s rakovinou.

Hill a Doll výsledky publikovali v septembri 1950 a hneď sa pustili do ambicióznejšieho a dlhodobejšieho výskumu. Hill napísal každému doktorovi v Británii – bolo ich 59 000 – a požiadal ich, aby vyplnili dotazník o vlastnom zdravotnom stave a fajčiarskych návykoch. Doll s Hillom predpokladali, že práve doktori budú vedieť najlepšie odsledovať, koľko fajčia. Navyše ostanú v zdravotníckych registroch, vďaka čomu ich bude možné dohľadať aj v budúcnosti. A v momente doktorovej smrti je vysoká šanca, že mu bude správne stanovená diagnóza aj príčina úmrtia. Napokon im ostávalo už len čakať.

Na dotazník odpovedalo vyše 40 000 doktorov, hoci nie všetci boli nadšení. Musíte chápať, že fajčenie bolo v tom čase extrémne bežný zlozvyk a nikoho neprekvapilo zistenie, že medzi mužmi z prvej

vzorky bolo až 85 % doktorov fajčiarov. Nikto nepočúva rád, že sa pomaly pripravuje o roky života, obzvlášť v prípade, ak je táto samovražedná metóda návyková.

Na jednej párty v Londýne sa na Hilla oboril istý doktor: „To ty si ten chlapík, ktorý chce, aby sme prestali fajčiť!“

„Ale vôbec nie,“ odpovedal Hill, v tom čase ešte fajčiar klasickej fajky. „Mňa len zaujíma, ako zomriete, keď budete fajčiť ďalej. A tiež ma zaujíma, ako zomriete, ak prestanete. Či budete pokračovať, alebo prestanete, si spokojne vyberte sám. Na tom mi vôbec nezáleží. Vašu smrť rovnako rád vyhodnotím v jednom aj druhom prípade.“

Spomenul som, že Hill pôvodne študoval ekonómiu? Odtiaľ sa asi zobral jeho povestný jemnocit.

Doktorská štúdia trvala desaťročia, už po krátkom čase však nabrala dostatok dát, aby Doll s Hillom publikovali jasný poznatok: fajčenie spôsobuje rakovinu pľúc a čím viac fajčíte, tým je riziko vyššie. Ba čo viac – a toto bola novinka – fajčenie spôsobuje aj infarkt.

Doktori nezvyknú byť hlúpi. Keď v roku 1954 vyšiel článok zo štúdie v ich vlastnom odbornom časopise *British Medical Journal*, vedeli z toho sami pre seba vyvodit' dôsledky. Hill prestal fajčiť ešte toho roku a pridalo sa k nemu veľa priateľov a kolegov. Stali sa tak prvou veľkou identifikovateľnou sociálnou skupinou v Británii, ktorá sa hromadne vzdávala tohto zlozvyku.

V rovnakom roku sa tiež zrodili dva pohľady na štatistiku. Pre zástupy čitateľov Huffovej knihy *Ako klamať štatistikami* bola štatistika hrou plnou švindľovania a podvodov – a hlavnou zábavou pri nej bolo odhaľovanie nečestných ťahov. Austin Bradford Hill a Richard Doll ju nepovažovali až za takú roztopašnú. V ich štatistickej hre figurovali tie najvyššie stávky a ak sa hrala čestne a dobre, bola schopná zachraňovať životy.

Darrell Huff predstavil štatistiky ako kúzelnícky trik na scéne: jednoducho dobrá zábava, ktorú nikdy netreba brať vážne. Dávno pred koronavírusom ma začala mátať obava, že tento prístup nám dnes veľmi nepomôže. Stratili sme cit pre to, že práve štatistiky nám môžu pomôcť dobre spočítať svet. Problém nepredstavuje až tak veľmi to, že by sme každú štatistiku považovali za lož, ako skôr to, že strácame nádej na poznanie pravdy. Veríme teda čomukoľvek, čomu veriť chceme (viac hneď v nasledujúcej kapitole), a na zvyšok odpovedáme ako Huff: výsmechom, pokrčením pliec či obidvoma.

Takýto štatistický cynizmus nie je len hanbou – je to tragédia. Ak zoberieme do úvahy, že sme sa pripravili o schopnosť rozoznať pravdu, pripravili sme sa o základnú životnú funkciu. Je to nástroj, ktorý nám ukáže, že cigarety zabíjajú. Je to naša jediná skutočná šanca pri hľadaní cesty z koronavírusovej krízy – alebo, v širšom zmysle, pochopenie komplexného sveta, v ktorom žijeme. Nástroj je však nepoužiteľný, ak sa zamotáme v reflexívnom odmietaní akéhokoľvek štatistického tvrdenia, ktoré nám práve nevyhovuje. Samozrejme, nemali by sme byť zbytočne dôverčiví, ale protilátkou na prehnanú dôverčivosť nie je to, že prestaneme veriť všetkému, ale to, že budeme sebedovodne vyhodnocovať informácie a zapojíme pri tom jednak vlastnú zvedavosť a jednak zdravý skepticizmus.

Dobré štatistiky nie sú podvod, hoci istá mágia za nimi stojí. Dobré štatistiky nie sú zahmlená sála plná krivých zrkadiel; naopak, pomáhajú nám vidieť jasnejšie. Dobré štatistiky sú tým, čím je astronómovi ďalekohľad, virológovi mikroskop či rádiológovi röntgen. Ak im to dovolíme, pomôžu nám vnímať skutočnosti okolitého sveta aj poznávať seba samých – vo veľkom i v malom – tak, ako to nedokážeme nijakým iným spôsobom.

Mojím hlavným cieľom v tejto knihe je presvedčiť vás, aby ste si osvojili pohľad Dolla a Hilla, a nie Huffov cynizmus. Chcem vás presvedčiť, že štatistiky sa hodia na jasné a čestné osvetlenie reality. Aby sme to dosiahli, musím vám ukázať, že pre vlastnú potrebu dokážete použiť štatistické uvažovanie, keď budete pochybovať o tvrdeniach, ktoré počúvate v médiách, na sociálnych sieťach a v každodenných rozhovoroch. Chcem vás od piky naučiť vyhodnocovať tvrdenia, a čo je nemenej dôležité, naviesť, kde prípadne hľadať pomoc, ktorej sa dá dôverovať.

Dobrá správa je, že to bude zábava. Najväčšie uspokojenie pocítite, keď sa dostanete až na dreň štatistického príbehu: získate istotu a popri tom zapojíte svoju zvedavosť, až vás napokon naplní pocit,

že ste zvládli niečo nové. Skôr budete veci rozumieť, než sa kdesi zboku na vec uškŕňať. Prístup Darrella Huffa je ako nezdravé jedlo: napohľad lákavé, ale potom dlho leží v žalúdku. A tomu sa chcete vyhnúť. Opakom štatistických bôčikov však nie je surový ovos a repa, ale výživné a príjemne rozmanité menu.

V tejto knihe som zhrnul to, čo som sa začal učiť od roku 2007, keď ma BBC požiadala, aby som uvádzal rozhlasový program s názvom *Viac či menej (More or Less)*, reláciu o číslach v spravodajstve aj v každodennom živote. Tvorcovia relácie, novinár Michael Blastland a ekonóm sir Andrew Dilnot, mali väčšie zásluhy. Ja som bol na túto rolu kvalifikovaný menej, ako si BBC mohla predstaviť: učil som ekonomickú teóriu, nie štatistiku. Áno, táto príprava mi dala istotu v číslach, ale išlo skôr o obranu: naučil som sa rozoznávať chyby a triky, ale sám som toho veľa urobiť nedokázal.

Koronavírusová epidémia nám priniesla krásnu ilustráciu toho, ako sme pri formovaní svojich rozhodnutí závislí od spoľahlivých čísel – tak jednotlivci a organizácie, ako aj celá spoločnosť. Štatistika sa často, práve tak ako teraz pri koronavíruse, začína zhromažďovať až uprostred krízy. Zoberme si takú mieru nezamestnanosti – podiel ľudí, ktorí chcú pracovať, ale nemajú zamestnanie. Dnes je to základná informácia pre každú vládu, ktorá chce porozumieť stavu ekonomiky, ale ešte v roku 1920 by vám nikto nedokázal povedať, koľko ľudí hľadálo prácu. Až v dôsledku vážnych ekonomických kolapsov sa z toho stala relevantná otázka a vlády začali zhromažďovať údaje, ktoré dokázali dať na ňu odpoveď.

Náš veľký, zamotaný svet je plný otázok, ktoré dokážeme zodpovedať iba precíznou prácou s číslami. Prináša nám Facebook skôr pocity šťastia alebo smútku a dokážeme vysvetliť, prečo rôzni ľudia reagujú rôznymi spôsobmi? Koľkým druhom hrozí vyhynutie, je to veľké percento a je za tým zmena podnebia, rozširovanie poľnohospodárskej pôdy alebo niečo iné? Urýchľuje sa celková inovatívnosť ľudstva alebo sa spomaľuje? Aké následky má opiatová kríza na zdravie obyvateľov Strednej Ameriky? Znižuje sa výskyt nadmerného požívania alkoholu medzi mladistvými – a ak áno, prečo?

Cítil som sa čoraz znepokojenejší, keď nás fanúšikovia relácie *Viac či menej* chválili za to, ako sme „odhalili nepravdivé štatistiky“. Iste, boli sme v tom dobrí a bola to zábava. No postupne, ako som sa v práci učil, som začal cítiť skutočnú radosť nie pri zostreľovaní lží, ale pri snahe pochopiť, čo je pravda.

Pri práci na relácii *Viac či menej* som pochopil, ako prekvapivo ďaleko sa dá pri práci dátového detektíva zájsť s využitím princípov obyčajného zdravého sedliackeho rozumu. V tejto knihe opisujem práve tieto princípy. Väčšina z nášho tímu výskumníkov a producentov vrátane mňa chýbalo dostatočné školenie o práci s číslami. No ešte aj vo vysoko technických oblastiach dokáže pár jednoduchých otázok – ruka v ruke s pár heslami zadanými do internetového vyhľadávača – často priniesť veľmi prospešné odpovede. Áno, niekedy by sa vyššie vzdelanie v štatistike hodilo, ale klásť správne otázky sme dokázali aj bez neho. Vy to dokázete tiež.

Krátko pred Vianocami roku 1953 sa uskutočnilo stretnutie tabakových magnátov v hoteli Plaza v New Yorku. Doll a Hill plánovali zverejniť veľkú štúdiu až v nastávajúcom roku, ale cigaretové spoločnosti už chápali, že veda hrá proti nim. Stretli sa, aby spolu premýšľali nad spoločnou reakciou na hroziacu krízu.

Prišli – na škodu veci – s celkom brilantnou odpoveďou, ktorá posunula latku štandardnej propagandy o čosi vyššie.

Začali mútiť vodu. Nový výskum spochybnili; požadovali ďalšie bádanie; financovali nesúvisiace výskumy, ktoré by mohli zarezonovať v médiách, napríklad syndrómu chorých budov alebo choroby šíalených kráv. Vytvárali pochybnosti. Tajná správa z odvetvia neskôr zasväteným pripomenula, že „naším produktom sú pochybnosti“.

Keď hovoríme o presvedčaní, ide nám spravidla o spôsob, akým ľudí naviesť, aby zanechali svoje nesprávne názory. Niekedy však nejde o to, že by sme príliš túžili niečomu veriť, ale o to, že sa rozhodneme radšej neveriť ničomu. Fajčiari radi fajčili, boli fyzicky závislí od nikotínu a podľa možností chceli vo fajčení pokračovať. Situácia, keď fajčiari mykli plecami a povedali si: „Ja sa vo všetkých tých mätúcich tvrdeniach nevyznám,“ bola momentom, keď bol tabakový priemysel na koni. Ich cieľom

nebolo presvedčiť fajčiarov, že cigarety sú bezpečné, ale vytvoriť pochybnosti o štatistických dôkazoch, ktoré potvrdzujú ich škodlivosť.

A ukázalo sa, že pochybnosť je skutočne ľahký produkt. Pred niekoľkými desaťročiami uskutočnili psychológovia Kari Edwards a Edward Smith experiment, v ktorom žiadali ľudí v USA, aby predložili argumenty v prospech a v neprospech politicky citlivých tém dnešných čias, ako sú právo na umelý potrat, fyzické trestanie detí, zväzky homosexuálnych párov, kvóty na zamestnávanie menšín a trest smrti pre maloletých. Nebolo prekvapením, keď zistili, že ľudia majú predsudky: len s ťažkosťami uvádzali argumenty, ktoré protistrana používa na obhajobu svojich názorov. Ešte pozoruhodnejšie bolo zistenie, že predsudky sa zvyčajne prejavovali zreteľnejšie v negatívnych argumentoch. Pochybnosti mali tuhší koreň než utvrdenie postoja. Účastníci pokusu oveľa ľahšie argumentovali proti pozíciám, s ktorými nesúhlasili, než v prospech tých, ktoré podporovali. Akoby mali pochybnosti akúsi zvláštnu moc.

Pochybnosť sa tiež ľahko predáva, pretože je súčasťou procesu vedeckého skúmania a diskusií. Väčšinou sme sa v škole učili – alebo sme sa aspoň mali učiť – spochybňovať dôkazy. Heslo Kráľovskej spoločnosti (Royal Society), jednej z najstarších vedeckých spoločností, je *nullius in verba* – „slová nikoho“, t. j. žiadnou autoritou nemožno podprieť slová. Lobistická skupina, ktorá sa snaží poprieť štatistické dôkazy, dokáže vždy vyťahnúť nejaký aspekt súčasnej vedy, ktorý nie je vyriešený, poukázať na to, že záležitosť je strašne komplikovaná, a požiadať o ďalší výskum. A tieto tvrdenia budú znieť vedecky, ba dokonca múdro. Napriek tomu pôsobia falošným a nebezpečným dojmom: že v skutočnosti vlastne nič nevieme.

Taktiky tabakového priemyslu slávil úspech. Dnes ich najokatejšie používajú popierači klimatickej zmeny, navyše stihli prekročiť rámec vedy a prenikli do politiky. Robert Proctor, historik, ktorý sa desaťročia zaoberal práve tabakovým priemyslom, označuje súčasnú politiku za „zlatý vek nevedomosti“. Tak, ako množstvo fajčiarov túži ostať pri svojom zlozvyku, sú aj mnohí z nás nežne prikuť k svojim vnútorným inštinktom v oblasti politických otázok. A politikom pritom stačí tak málo – presvedčiť nás, aby sme pochybovali o dôkazoch, ktoré môžu tieto inštinky spochybniť.

Tak sa neslávne zapísal Steve Bannon, bývalý najbližší poradca Donalda Trumpa, výrokom, ktorý povedal spisovateľovi Michaelovi Lewisovi: „Na demokratoch nezáleží. Skutočnou opozíciou sú médiá. Ale ľahko ich porazíme vtedy, keď zaplavíme ring sračkami.“

Tu je poučná história ďalšieho pojmu spájaného s Donaldom Trumpom – „falošné správy“. Pôvodne sa ním opisoval veľmi špecifický jav: webové stránky uverejňujúce nepravdivé články v nádeji, že privábia kliky zo sociálnych médií, a tým aj doláre z reklamy. Ikonickým príkladom bolo tvrdenie, že pápež podporil Trumpovu prezidentskú kandidatúru. Keď Trump zvíťazil, na chvíľu nastala morálna panika, vážení komentátori sa obávali, že dôvera voličov a ochota hlasovať za Trumpa pramení v dôvere v tieto nehorázne klamstvá.

Tá panika nemala opodstatnenie. Akademické štúdie zistili, že falošné správy nikdy neboli natoľko rozšírené alebo vplyvné; väčšinu čítal len malý zástup tvrdo konzervatívnych starších voličov, ktorí boli pravdepodobne Trumpovými podporovateľmi po celý čas. Tieto falošné príbehy sa rýchlo dostali do úzadia, pretože sociálne médiá sa prebudili a potlačili tieto hrozby.

Samotná *myšlienka* „falošných správ“ však zarezovala – stala sa zámienkou na odhodenie akéhokoľvek nepohodlného tvrdenia z ktoréhokoľvek zdroja, modernou verziou cynického aforizmu o „klamstvách, tupých lžiach a štatistikách“. Trump so svojím zvráteným talentom zmeniť komplexnú otázku na politickú palicu nasadil tento výraz na demonizáciu bežných novinárov. Rovnako urobili aj mnohí ďalší politici vrátane Theresy Mayovej, vtedajšej predsedníčky vlády Spojeného kráľovstva, a jej oponenta, lídra Labouristickej strany Jeremyho Corbyna.

„Falošné správy“ rezonovali, pretože trafili tú nešťastnú pravdu: ako uvidíme ďalej, aj zavedené médiá rady používajú fackováciu žurnalistiku. Existujú však aj seriózní a zodpovední novinári, ktorí starostlivo zhromažďujú podklady na svoje silné tvrdenia a s vypätím síl vzdorujú tlaku, aby nepadli do mentálneho smetiaka spolu s priekupníkmi s pápežovou podporou Trumpovi.

Trochu sa obávam o svet, v ktorom sa bude príliš veľa ľudí zdráhať čomukoľvek uveriť, ale oveľa viac sa obávam sveta, v ktorom ľudia neveria ničomu okrem vlastných predsudkov.